

**Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України**

Дипломна робота бакалавра

**з теми: «Соціально-станові трансформації у
Наддніпрянській Україні на межі XVIII – XIX
ст.: причини та наслідки»**

Виконала: студентка 4 курсу
напряму підготовки 6.020302 Історія*
денної форми навчання
Драпчук Інна Юріївна

Керівник:
Сидорук Сергій Антонович,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2017 року

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Історіографія та джерельна база проблеми.....	7
Розділ II. Соціальна структура та правовий статус населення українських земель у складі Російської імперії.....	18
Розділ III. Політичні та соціально-економічні причини станових трансформацій в Наддніпрянській Україні.....	26
Розділ IV. Соціальні та етно-демографічні зміни в Наддніпрянщині.....	43
Висновки.....	56
Список використаних джерел та літератури	59
Додатки.....	68

Вступ

Кінець XVIII ст. в українській історії – час великих політичних і соціальних змін, зумовлених новою геополітичною ситуацією в Центральній і Східній Європі. В результаті декількох російсько-турецьких війн зникла турецька присутність на півдні України, частиною Російської імперії стало Кримське ханство, зазнала поділів і зникла з політичної мапи Річ Посполита. Тобто, наприкінці XVIII ст. зникли ті політичні потуги, які в часи Середньовіччя справляли великий вплив на розвиток подій в Україні, а етнічні українські землі опинились у складі найбільших на той час в Європі імперій: Російської та Австрійської.

Поділені між двома імперіями, українці впродовж тривалого часу були найчисленнішою етнічною групою в Європі, позбавленою своєї державності. При цьому вони мали неоднакові політичні умови для розвитку. Російська імперія у здійсненні управління не враховувала етнічного фактора (крім великоросійського). До новітньої епохи такі етнічні чинники, як мова, культура і навіть релігія, у російсько-імперській суспільно-політичній структурі відігравали другорядну роль. А найважливішими елементами легітимації та організації були государ і династія, становий порядок суспільства та імперська ідея. Лояльність щодо царя та імперії, станова належність мали більше значення, ніж належність до етнічної або конфесійної групи.

Отже, за таких обставин більшість українських земель, які в історичній літературі означаються терміном “Наддніпрянська Україна” опинилися в нових для себе соціокультурних реаліях, які при відсутності власної держави стали передумовами радикальних і всеосяжних перетворень суспільства в цілому та окремих його соціальних систем. Такі процеси у суспільствознавстві розуміються як соціальні трансформації. Вони передбачають таку появу нової якості, коли суспільство або його окремі сфери зазнають кардинальних змін, так що змінюється весь спосіб функціонування соціуму.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється пошуком причин маргіналізації цілих соціальних груп населення, які зреклися традиційних для українського народу морально-етичних цінностей та історичних традицій, і стали підґрунтям деформування державного життя українців у тривалій історичній перспективі. Отруйне насіння, висаджене Російською імперією в українську землю в ХІХ ст., дало сумнівні плоди, які сьогодні збирає та сама імперія, тільки в новітній іпостасі.

Масштабні соціальні трансформації, здійснені російським імперським урядом в Україні, заклали дуже стійку хвороботворну систему протиріч в її соціумі. Дослідження трансформаційних процесів в Україні наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст., простеження якісних змін українського соціуму дає нам можливість не стільки визначити його стан на цьому історичному етапі, скільки розуміння того, як даний етап трансформації вплинув на подальше становлення сучасного українського соціуму, зробив його таким, який він є нині.

Метою кваліфікаційної роботи є з'ясування причин, суті, змісту, та наслідків соціально-станових та етно-демографічних перетворень у Наддніпрянській Україні в означений період.

На реалізацію поставленої мети визначені такі **завдання**:

- вивчити та систематизувати праці вітчизняних і зарубіжних істориків, у яких знайшли відображення вплив суспільно-політичних та соціально-економічних процесів на соціальну структуру населення Наддніпрянщини й проаналізувати стан розробки проблеми в історіографії;
- охарактеризувати законодавчі, нормативно-правові акти та опубліковані документи й матеріали і визначити їх інформаційний потенціал для дослідження проблеми;
- проаналізувати державно-політичні та організаційні заходи російських центральних і місцевих органів влади в Україні, спрямовані на уніфікацію соціальних структур імперії;

- визначити суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, що зумовлювали та впливали на перебіг соціальних трансформацій в українських землях у складі Російської імперії;
- окреслити вплив на структуру суспільства протиріч у суспільно-правовому та політичному становищі населення;
- дослідити причини та наслідки появи нових категорій в середовищі основних суспільних станів імперії;
- з'ясувати роль і значення сталих та новоутворених соціальних станів суспільства в соціально-економічному та політичному розвитку Наддніпрянської України; причини наростання суперечностей у соціальній політиці в краї та наслідки їх загострення.

Об'єктом дослідження є соціальна структура населення регіонів Наддніпрянської України в умовах її інкорпорації до складу Російської імперії.

Предметом дослідження є причини, суть, зміст, та наслідки змін в структурі населення Наддніпрянщини наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Хронологічні рамки дослідження визначаються періодом від ліквідації полково-сотенного устрою й закріпачення селян в Лівобережній Україні у 80-х рр. XVIII ст., до 1815 р., коли після закінчення франко-російської війни, царський уряд посилив курс на інкорпорацію українських земель до складу Російської імперії.

Територіальні межі дослідження охоплюють всі українські землі приєднанні до складу Російської імперії, що у XIX ст. адміністративно були поділені на Малоросійське, Київське та Новоросійсько-Бесарабське генерал-губернаторства.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою стали принципи історизму, наукової об'єктивності. Для їх реалізації використані проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системний, узагальнюючий, індуктивний та дедуктивний методи. Використання

обраного інструментарію дозволило всебічно розкрити обрану тему в послідовній та логічно-завершеній формі.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання одержаних результатів, основних висновків і положень у навчальному процесі. Матеріали дослідження можуть бути використані для створення спеціальних курсів історичного краєзнавства та історії України у навчальних закладах.

Структура роботи визначається метою, завданнями та змістом обраної проблеми. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

Висновки

Жалуваною грамотою дворянству від 1785 р. уряд Катерини II зрівняв статус російського дворянства з тими привілеями, які мала литовсько-польська шляхта за нормами Литовських статутів. Зокрема, заборонялися тілесні покарання дворянина; він звільнявся від обов'язкової державної служби, від сплати податків і військового квартирування в маєтках; підтверджувалося право володіти маєтністю і кріпаками, нерухомістю у місті, судитися своїм становим судом, утворювати дворянські зібрання, подорожувати за кордон і вступати на військову службу тощо.

Керуючись цим документом, українська старшина більше не вимагала від уряду надання їй статусу окремої української шляхти, а масово намагалася ввійти до стану російського дворянства. Розпочинається кампанія зі збирання документів, грамот, указів, які б підтвердили шляхетське походження претендента. Якщо документів для отримання дворянства не вистачало, для доведення своїх дворянських прав необхідно було представити 12 свідків. Наприкінці XVIII ст. чисельність українського дворянства становила 23–25 тис. осіб. Боротьба нащадків української старшини за нобілітацію тривала аж до 30-х рр. XIX ст.

Перетворення козацької старшини на дворянство виступало одним із переконливих свідчень модернізації соціальної структури українського суспільства. Сутність цього процесу полягала в уніфікації соціального статусу імперської та регіональної української еліт, а також залучення до владних структур.

У Правобережній Україні, яка отримала офіційну назву Південно-Західного краю, російський уряд зважав на самобутню соціальну структуру, провідні позиції в якій належали польській шляхті. Маніфест 1793 р. урівнював шляхту в правах з російським дворянством, звільняючи її від сплати податків і військової служби, надаючи право дворянського самоврядування і володіння селянами. Справжній пік толерантної політики

російського уряду на Правобережжі припав на царювання Олександра I, коли відбулася «реполонізація» краю, насамперед у культурно-освітній сфері, під керівництвом одного з найближчих сподвижників російського імператора, міністра зовнішніх справ Росії князя Адама Чарторийського, який походив з правобережних польських магнатів.

В українському суспільстві зростала кількість російських дворян. Пояснювалося це тим, що царат, як і раніше, розпоряджався землею України, роздавав її росіянам. У 1800 р. на Південній Україні було роздано приблизно 8 млн десятин. Російське дворянство, яке проживало в Україні, на початку ХІХ ст. одержало чимало привілеїв, яких не мала місцева шляхта. Наприклад, російські чиновники, які служили у Волинській і Подільській губерніях, отримували, крім платні, також пенсію за колишню військову чи цивільну службу.

Відсутність в українців власної держави, скинення їх на соціальне дно, насамперед до числа кріпаків, мало надзвичайно тяжкі, болісні й довготривалі наслідки. Вже тоді серед буржуазії та торговців виразно домінували росіяни та євреї. Українці ж займали третю сходинку, і це були переважно дрібні торговці.

Як наслідок, міста України втрачають своє українське обличчя, місце українських міщан займають представники інших національностей, українців витісняють на околиці міст і в села, прискорився процес їх помосковщення. Формується малопривабливий тип русифікованого міщанства

Одночасно йшов активний процес формування нових соціальних груп населення. Збільшувалась кількість передбуржуазії, яка формувалась з представників різних соціальних кіл населення - старшини, шляхти, заможних селян, козаків і міщан. Посилювалась її роль у внутрішньому житті українських земель, насамперед у тенденції перевести господарство на рейки буржуазного підприємництва. Все більша кількість працівників втрачала основні засоби до існування і змушена продавати свою робочу силу. Росли ряди професійного робітництва як у сільському господарстві, так і в

промисловості. Ще в другій половині XVIII ст. сформувався ринок робочої сили. Еволюція соціальної структури відбувалась у двох протилежних напрямках: насильницька феодалізація частини населення за прикладом Росії та природна капіталізація все більшого числа представників різних соціальних груп суспільства.

На початку XIX ст. остаточно завершується юридичне закріпачення селян України (укази від 1800, 1804, 1808 рр.). Кріпаки становили приблизно 50 % усього селянства України.

У першій чверті XIX ст. на панщині перебувало 99,3% кріпосних селян Лівобережжя і степової частини України та 97,4% селян Правобережжя.

Якщо юридичне становище кріпаків було однаковим, то розвиток товарно-грошових відносин поглиблював їхнє майнове розшарування. Сформувалася замолена верхівка сільської буржуазії. Відомі українські капіталісти Яхненки та Семиренки вийшли саме з цієї групи.

Державні селяни становили другу верству українського селянства. Найбільша частина державних селян проживала на Лівобережжі (50%), менша — на Правобережжі (13%), решта — на півдні України (37%). Основною формою їх експлуатації були грошова рента та податки державі, розмір яких постійно зростав.

На Правобережжі широко застосовувалася така форма експлуатації селян, як переведення їх на господарське становище: державні землі здавалися в оренду поміщику-посесору, який експлуатував селян, що мешкали на цій землі, як своїх кріпаків.

Список використаних джерел та літератури

Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссией для разбора древних актов, учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). Ч. 4. Т. I: Акты о происхождении шляхетских родов Юго-Западной России. – К.: Тип. Е. Федорова, 1867. – 505 с.
2. Гульдман В. К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. Издание Подольского губернского статистического комитета / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1889. – 414 с, прилож., табл.
3. Данильченко Н. Этнографические сведения о Подольской губернии. Вып. 1: Народные юридические обычаи и народные верования, суеверия и предрассудки, записанные в Латинском уезде мировым посредником Н. Данильченко, с приложением памятников устной народной словесности / Н. Данильченко. – Каменец-Подольский, 1869. – 56 с.
4. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 1100 с.
5. О присоединении Польских областей к России. Манифест генерал-аншефа Кречетникова, объявленный по Высочайшему повелению в стане Российских войск при Полонно. 1793. Марта 27 // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXIII. – № 17114. – С. 420-421.
6. О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правилам и прежним обрядам. 1796. Ноября 30.

- Именной, данный Сенату // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXIV. – 17594. – С. 212-213.
7. О должном послушании крестьян своим помещикам во всех повинностях, и о обязанности в отношении сего губернских начальств и приходских священников. 1797. Генваря 29. Манифест // // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXIV. – № 17769. – С. 305-306.
 8. Об устройстве земских повинностей. 1802 Июля 24. [Указ] Именной, данный Сенату // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXVII. – № 20344. – С. 2002-2004.
 9. Об отпуске помещиком крестьян своих на волю по заключении условий на обоюдном согласии основанных. Именной [указ], данный Сенату. 1803. Февраля 20 // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXVII. – № 20620. – С. 462-463.
 10. О правилах управления казенными арендными именьями в присоединенных от Польши областях. Выс. утв. доклад Сената. 1806. Июля 17 // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXIX. – № 22218. – С. 638-639.
 11. Об открытии срочного внутреннего займа для уменьшения количества ассигнаций и для уплаты государственного долга. Манифест. 1810. Мая 27 // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 1. – Т. XXXI. – № 24244. – С. 197-198.
 12. О распространении силы указа 20 ноября 1814 года на всех помещечьих крестьян, у коих, за залогом, или продажею оной для прокормления себя менее 4 ½ десятины на душу. Сенатский [указ], с прописанием Выс. утв. положения Комитета Министров. 1827. Февраля 15 // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собрание 2. – Т. II – № 906. – С. 183-184.
 13. Свод устава о земских повинностях // Свод законов Российской империи: в 15 т. – Т. IV: Свод уставов о повинностях. В 2 кн. Кн. 1. – СПб., 1833. – 699.

14. Столпянский Н. П. Девять губерний западнорусского края в топографическом, статистическом и историческом отношении / Н. П. Столпянский. – СПб., 1866. – 636 с.
15. Хрестоматія з історії України: [посібник для вчителів] / В. І. Червінський, В. Є. Кругляков, В. В. Пилипенко та ін.; за ред. В. І. Червінського. – К.: Вежа, 1996. – 325 с.

Періодичні видання

16. Викул П. Празднование столетия Подольской епархии / П. Викул // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1895. – № 37. – С. 893-899.
17. Краткая история Подолии, в вопросах и ответах // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1893. – № 28. – С. 467-473.
18. Краткая история Подолии, в вопросах и ответах // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1893. – № 31. – С. 517-520.
19. Краткая история Подолии, в вопросах и ответах // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1893. – № 41. – С. 724-730.

Наукові видання, монографії, статті

20. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво “Астон”, 2007. – 512 с.
21. Батюшков П. Н. Подолия: Историческое описание / П. Н. Батюшков – СПб.: Общественная польза, 1891. – 1110 с.
22. Бовуа Д. Битва за землю в Україні, 1863–1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах. – К.: ІНТЕЛ, 1998. – 340 с.
23. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр.: [пер. з фр. З. Борисик] / Даніель Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.

- 24.Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863): [наук. ред. В. Шандра, Н. Яковенко; пер. з фр. З. Борисюк] / Даніель Бовуа. – К. : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
- 25.Богущька А. Зміни у соціально-демографічній сфері Правобережної України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / Альона Богущька // Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 7-13.
- 26.Брук С. И. Численность и расселение украинского этноса в XVIII – XX в. / С. И. Брук, В. М. Кабузан // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 15-31.
- 27.Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.) / Василь Верига. – Львів : Світ, 1996. – 446 с.
- 28.Водарский Я. Е. Население России за 400 лет (XVI – начало XX вв.) / Я. Е. Водарский. – М.: Просвещение, 1973. – 159 с.
- 29.Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. : [навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів] / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
- 30.Гуржій О. І. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нариси з історії та статистики / Олександр Гуржій. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2009. – 296 с.
- 31.Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева : в 2 т. / Н. М. Дружинин. Т. 1 : Предпосылки и сущность реформы. – М.-Л. : Издательство АН СССР, 1946 – 635 с.
- 32.Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева : в 2 т. / Н. М. Дружинин. Т. 2 : Реализация и последствия реформы. – М. : Издательство АН СССР, 1958. – 620 с.
- 33.Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Е. И. Дружинина. – М.: Наука, 1970. – 76 с.

34. Задорожнюк А. Б. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII - початку XX ст. / А. Б. Задорожнюк, О. П. Реєнт. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 270 с.
35. Иванова Ю.В. Из истории заселения Южной Украины / Иванова Ю.В., Чижикова Л.Н. // Культурно-бытовые процессы на юге Украины. – М.: Наука, 1979. – С. 194-202.
36. Игнатович И. И. Помещичьи крестьяне накануне освобождения / И. И. Игнатович. – М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1910. – 312 с.
37. Історія України: нове бачення. Навч. посібник / За ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 2000. – 463 с.
38. Кабузан В. М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782-1858 гг. / В. М. Кабузан, С. М. Троицкий // История СССР. – 1971. – № 4. – С. 153-169.
39. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII-1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
40. Кандаурова Т. Н. Социальная организация военных поселений в России / Т. Н. Кандаурова // Вестник московского университета. Серия 8. История. – 1997. – № 4. – С. 56 – 71.
41. Кремень В. Шлях до себе: Проблеми суспільної трансформації / В. Кремень, В. Ткаченко. – К.: ВЦ Друк, 1999. – 446 с.
42. Кузема О. Л. Чисельність й етносоціальний склад населення міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII- в першій половині XIX ст. / О. Л. Кузема // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 54-60.
43. Кузема О. Національні громади міст і містечок Правобережної України на межі XVIII-XIX століть / Олена Кузема // II Міжнародний науковий

- конгрес українських істориків (17 - 18 верес. 2003 р.) / [редактори: Л. Винар, О. М. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2007. – Т. 3. - С. 70-75.
44. Куриленко О.В. Етнічна структура міст Правобережної України та її вплив на поземельні відносини / О. В. Куриленко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України, 2009 р. – Випуск XVI. – С. 184-195.
45. Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы / Лазанская Т. И. – Киев : Наукова думка, 1989. – 116 с.
46. Ластовський В. В. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX ст. / В. В. Ластовський // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 140-143.
47. Лисенко С. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Біла Церква : Видавництво ТОСК, 2002. – 394 с.
48. Машкін О. М. Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII – першої половини XIX: спроба обрахування чисельності та аналіз їх національного складу / О. М. Машкін // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України, 2009 р. – Випуск XVI. – С. 241-265.
49. Молчанов В. Б. Соціально-правове становище сільського населення України у першій половині XIX ст. / В. Б. Молчанов // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Випуск X. – К. : Інститут історії України, 2005. – С. 34-48.
50. Наулко В. И. Численность и территориальное расселение украинцев в XVIII – XX вв. / В. И. Наулко // Украинцы. – М. : Наука, 2000. – С. 71-80.
51. Неупокоев В. И. Государственные повинности крестьян Европейской России в конце XVIII - начале XIX веков / В. И. Неупокоев. [отв. ред.

- П. Г. Редзюнский]; АН СССР, И-т Истории СССР. – М. : Наука, 1987. – 288 с.
52. Нечитайло В. В. Українське селянство: важкий шлях до волі / В. В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський : Апостроф, 1995. – 191 с.
53. Петренко О. С. Брацлавське намісництво / О.С.Петренко. - Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.
54. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. Поліщук. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.
55. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Олександр Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.
56. Романович-Славатинский А. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права / А. Романович-Славатинский. – СПб. : Типография министерства внутренних дел, 1870. – 562 с. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 336 с.
57. Сецинский Е. Й. Переход Каменца-Подольского под Российскую державу 21 апреля 1793 г. / Е. Й. Сецинский // К столетию Восоединения Подолии с Россией. / Сб. статей. – Каменец-Подольский, 1893. – С. 36-38.
58. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – Киев: Типография С. В. Кульженко, 1895. – 250 с.
59. Симашкевич М. В. Римское католичество и его иерархия на Подолии / М. В. Симашкевич. – Каменец-Подольск, 1872. – 469 с.
60. Сидорук С. А. Соціально-правові аспекти впливу військового фактору на життя суспільства Правобережної України наприкінці XVIII в середині XIX ст. / С. А. Сидорук // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана

- Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009 – С. 43-44.
61. Слободянюк П. Я. Єврейські общини Правобережної України: Наукове історико-етнологічне видання / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький : Б. в., 2005. – 409 с.
62. Смолій В. А. Деякі питання соціальної та конфесійної політики Росії на Правобережній Україні в кінці XVIII ст. / В. А. Смолій // Akademia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка. Історичні дослідження . Т. 1. – Кам'янець – Подільський, 1997. – С. 91-95.
63. Тимошенко В. І. Губернські предводителі дворянства Правобережної України другої половини XIX – ст.: соціокультурний портрет / В. І. Тимошенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України, 2009 р. – Випуск XVI. – С. 288-295.
64. Уварова Е. А. Матеріали Государственного архива Одесской области по истории колонии Терновка начала XIX в. / Е. А. Уварова // Одеська болгаристика: Науковий щорічник Одеського наукового товариства болгаристів. – ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Вип. 2. Історія та культура болгар і греків Півдня України: до 200-річчя заснування с. Тернівка. – Одеса, 2004. – С. 24-30
65. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 728 с.
66. Філінюк А. Г. Регіональні особливості розвитку Правобережної України на межі XVIII – XIX ст. / А. Г. Філінюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця, 2008. – С. 12-18.
67. Філінюк А. Г. Суспільно-політичне становище селян Правобережної України на межі XVIII - XIX століть / А. Г. Філінюк // Етнічна історія

- народів Європи: збірник наукових праць. Вип. 10. – К. : Універс, 2001. – С. 51-54.
68. Шандра В. С. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / Валентина Шандра. – К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ПАН України, 1998. – 75 с.
69. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XIX століття) / Надія Олександрівна Щербак: монографія – К. : “Ризографіка”, 2005. – 616 с.
70. Яворовский Н. И. История гражданской и церковной жизни Подолии / Н. И. Яворовский. – Каменец-Подольск, 1912. – 88 с.
71. Яцунский В. К. Изменения в размещении населения Европейской России в 1724-1916 гг. / В. К. Яцунский // История СССР. – 1957. – № 1. – С. 192-224.

Автореферати, дисертації

72. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : автореф. дис. докт. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. В. Бармак; НАН України. Ін-т українознавства імені І. Крип’якевича. – Львів, 2008. – 40 с.
73. Орлик В. М. Податкова політика уряду російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. : автореф. дис. докт. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. М. Орлик; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2008. – 34 с.
74. Петренко О. С. Панський маєток на Східному Поділлі наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.: соціально-економічні та етноконфесійні відносини : автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. С. Петренко; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – 19 с.

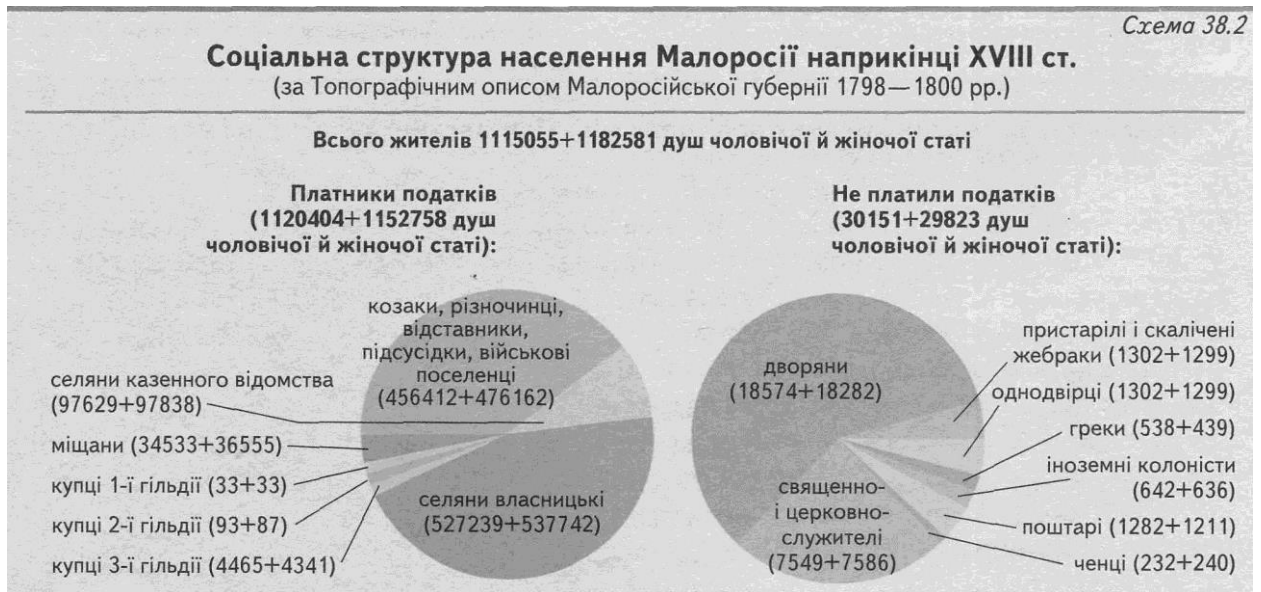
Додатки

Додаток А

Українські землі у складі Австрійської та Російської імперій
на початку XIX ст.

Джерело: Джерело: Українські землі у складі Австрійської та Російської імперій. – Режим доступу до видання : <http://ukrmap.su/uk-uh9/1029.htm>

Додаток Б

Соціальна структура населення Малоросійської губернії
наприкінці XVIII ст.

Джерело: Джерело: Соціальна структура населення Малоросійської губернії наприкінці XVIII ст. – Режим доступу до видання : <http://history-poltava.org.ua/wp-content/uploads/2014/07/32.jpg>

Додаток В

Динаміка зміни чисельності єврейського населення Південно-Західного краю (1795 – 1897 рр.)

№ з/п	Губернія	1795 р.	1834 р.	1897 р.
1	Київська	25 900	164 000	430 489
2	Волинська	40 000	177 000	394 774
3	Подільська	44 100	115 000	360 306

Чисельність євреїв у співвідношенні до загальної кількості населення (%)

№ з/п	Губернія	1795 р.	1897 р.
1	Київська	2,3	12,1
2	Волинська	3,6	13,2
3	Подільська	3,8	12,2

Джерело: Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). / Ю. Поліщук. – Київ: ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 380-381.